

Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

The Journal of Near East University Faculty of Theology

ISSN: 2148-6026 | e-ISSN: 2687-4121

Haziran / June | 2023/9/1

AHMED B. YAHYÂ B. EL-MURTAZÂ'NIN TABAKÂTU'L-MU'TEZİLE ADLI ESERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

An Evaluation of Ahmed b. Yahyâ al-Murtazâ's Work Titled Tabakatul- Mu'tazilah

RAMAZAN ÖZMEN

Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, Van, Türkiye.
Assoc. Prof., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Theology, Department of Hadith, Van,
Türkiye.

rozmen@yyu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-8077-5783

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Types: Kitap İncelemesi | Book Review

Geliş Tarihi | Received: 07.04.2023

Kabul Tarihi | Accepted: 14.05.2023

Yayın Tarihi | Published: 15.06.2023

Atıf | Cite as

Özmen. Ramazan. "Ahmed b. Yahyâ b. el-Murtazâ'nın *Tabakâtu'l-Mu'tezile* Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme". *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (Haziran/2023), 120-127.

<https://doi.org/10.32955/neu.ilaf.2023.9.1.09>

Özmen. Ramazan. "An Evaluation of Ahmad b. Yahya b. al-Murtaza's Work Titled *Tabakatul-Mu'tazilah*". *The Journal of Near East University Faculty of Theology* 9/1 (June/2023), 120-127.

<https://doi.org/10.32955/neu.ilaf.2023.9.1.09>

İntihal | Plagiarism

Bu makalenin ön incelemesi alan editörü, içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak intihal içermediği teyit edildi.

The preliminary review of this article was reviewed by the field editor and the content review was reviewed by two external reviewers using the double-blind peer-review model. It was confirmed that it did not contain plagiarism by scanning for similarity.

Telif Hakkı | Copyright

Yazarlar, dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY- NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. Bu makale, Creative Commons Atıf Lisansının (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>) hüküm ve koşulları altında dağıtılan açık erişimli bir makaledir.

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License ([http://creativecommons.org/licenses/by/4.0.](http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/))

Ahmed b. Yahyâ b. el-Murtazâ'nın Tabakâtu'l-Mu'tezile Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme

Öz

İslam düşünce tarihindeki en renkli ve karizmatik fırkalardan birisi, şüphesiz İslâm'ın ilk rasyonalistleri olarak adlandırılabilir olan Mu'tezile fırkasıdır. İslâm'da akılcı düşüncenin öncüleri olan Mu'tezile'nin tarihinin incelenmesi aynı zamanda genelde İslâm düşünce tarihinin özelde ise kalam tarihinin incelenmesi demek olacaktır. Biz bu çalışmada Ahmed b. Yahyâ b. el-Murtazâ'nın *Tabakâtu'l-Mu'tezile* adlı eserini inceleyerek Mu'tezile'nin bazı yönleri hususunda bilgiler aktarmış olacağız. Çalışmada deskriptif bir yöntem kullanılmıştır. Eser baştan sona taranmış ve dikkat çekici bilgiler çalışmaya yansıtılmıştır. Gerekli görülen bazı yerlerde eserde dile getirilen bazı fikirlere eleştiriler yöneltilmiştir. Çalışmamız İbnu'l-Murtazâ'nın *Tabakâtu'l-Mu'tezile* adlı eserinin tasvîrî bir yöntemle tanıtılmasından ibarettir. İlgili eser özellikle Mu'tezile'nin hadis ve rivâyetlere yaklaşımı açısından mercek altına alınmıştır. İslâm'da hadis ve sünnetin yeri etrafındaki tartışmaların tarihi çok gerilere gitmektedir. Bu tartışmalar gündeme geldiğinde ise ilk akla gelen itikâdî fırkalardan birisi Mu'tezile olmaktadır. Ancak hadis ve Mu'tezile yan yana zikredildiğinde, genelde ehl-i sünnet çevrelerinde zihinlerde oluşan ilk düşünce tamamen olumsuzdur. Bu kısa kitap kritiği çalışması çerçevesinde Mu'tezile'nin hadise karşı yaklaşımı ile ilgili önemli ip uçları tespit edilmiştir. En azından *Tabakâtu'l-Mu'tezile* çerçevesinde Mu'tezile'nin hadis inkarcısı bir fırka olarak tanımlamayacağı sonucuna ulaştığımızı söylememiz mümkündür. Eserden edindiğimiz intibaların en önemlilerinden birisi de şudur: Mu'tezile kendini ana İslâmî eğilimden ayırtmak yerine kendini İslam dininde merkezde konumlandırmaya önem vermektedir.

Anahtar kelimeler: Ahmed b. Yahya el-Murtazâ, Tabakâtu'l-mu'tezile, Hadis, Rivayet.

An Evaluation of Ahmad b. Yahya al-Murtaza's Work Titled Tabaqâtu'l-Mu'tazilah

Abstract

One of the most colorful and charismatic sects in the history of Islamic thought is the Mu'tazilah sect, which can undoubtedly be called the first rationalists of Islam. Examining the history of the Mu'tazilah, the initiators of rational thought in Islam, will also mean examining the history of Islamic thought in general and the history of kalam in particular. In this study, we will give information about some aspects of Mu'tazila by examining Ahmad b. Yahya b. al-Murtaza's work called *Tabaqâtu'l-Mu'tazilah*. A descriptive method was used in the study. The work was scanned from beginning to end and remarkable information was reflected in the study. In some places where deemed necessary, some of the ideas expressed in the work have been criticized. Our study consists of introducing the work of Ibnu'l-Murtazâ's *Tabaqatu'l-Mu'tazilah* with a descriptive method. The relevant work has been scrutinized especially in terms of Mu'tazila's approach to hadith and narrations. The history of the debates around the place of hadith and sunnah in Islam goes way back. When these debates come to the fore, one of the first creeds that come to mind is the Mu'tazilah. However, when the hadith and the Mu'tazilah are mentioned side by side, the first thought that occurs in the minds of the Ahl al-sunnah circles is completely negative. Within the framework of this short book critique, important clues about Mu'tazila's approach to hadith have been determined. At least within the framework of *Tabaqâtu'l-Mu'tazilah* it is possible to say that we have reached the conclusion that the Mu'tazila will not be defined as a hadith denier sect. One of the most important impressions we get from the work is this: Instead of separating themselves from the main Islamic tendency, the Mu'tazila attaches importance to positioning themselves in the center of the religion of Islam.

Keywords: Ahmad b. Yahya al-Murteza, Tabaqâtu'l-Mu'tazilah, Hadith, Narration.

Giriş

Bu çalışma önemli Zeydî-Mu'tezilî âlimlerden Ahmed b. Yahyâ b. el-Murtazâ'nın (ö. 840/1437) *Tabakâtu'l-Mu'tezile* adlı eserini tanıtmayı hedeflemektedir. Eser baştan sona taranmış ve çalışmada tasvîrî/deskriptif bir yöntem takip edilmeye çalışılmıştır. Herhangi itikâdî bir fırkayı tanıırken ya da tanıtırken o fırka mensubu âlimlerin kendi eserlerine dayanılması önem arz etmektedir. Mezhepler tarihi açısından bakıldığında birbirine muhâlif fırkaların çoğu zaman muhâlif ve hasımları olarak gördüğü diğer fırkaları kendi eserlerinde objektif bir şekilde tanıtmadıkları bilinen bir husustur. Bu nedenle bu çalışmanın Mu'tezile'nin kendi orijinal bir kaynağına dayanılarak daha objektif bir şekilde tanınmasına yardımcı olabileceği umulmaktadır.

Tanıtımını yapacağımız *Tabakâtu'l-Mu'tezile* adlı eserin müellifi Ahmed b. Yahyâ b. el-Murtazâ (ö. 840/1437), Zeydiyye'nin önder ve âlimlerindedir. Zeydiyye âlimlerince "en büyük imam" diye anılan İbnü'l-Murtazâ, kelâm ve fıkıh ilimlerinde mezhebin otoritelerinden biri olarak kabul edilir. 764 (1363) yılında San'a'nın güneyinde yer alan Zemâr'da doğdu. Baba tarafından soyu Yemen'de Zeydîliği kuran Hâdî-İlêhak Yahyâ b. Hüseyin'e ulaşır. Öğrenimini tamamladıktan sonra kısa zamanda Zeydiyye'nin önemli âlimlerinden biri oldu. 793'te (1391) Zeydiyye imamı Nâsır-Lidînillâh'ın ölümü üzerine aynı yılın şevval ayında San'a'da Zeydiyye âlimlerince Mehdî-Lidînillâh unvanıyla imam seçildi. Hapislerin ve savaşların da olduğu çalkantılı siyâsî hayatını belli bir dönem sonra sakin yıllar takip etti. Halkın kendisine yardım etmekten çekindiğini görünce imâmet davasından tamamen vazgeçti ve Mehdî-Lidînillâh unvanını da bıraktı. 816 (1413) yılında Sülâ'dan ayrılarak Misver'e gitti, orada evlendi. Ardından Laa ve Zafâr şehirlerinde ikamet etti. Buralarda çeşitli eserler yazdı. 840 yılı Şevval ayında (Nisan 1437) Zafâr'da vebadan öldü. Kabri zamanla ziyaretgâh haline gelmiştir. Genel çerçeve bakımından itikadî konularda Mu'tezile'nin görüşlerini benimseyen İbnü'l-Murtazâ hilâfet meselesinde bu mezhepten ayrılır.¹

İbnu'l-Murtazâ'nın söz konusu *Tabakâtu'l-Mu'tezile*'sine gelince, nâşir Susanna Diwald-Wilzer'in verdiği bilgiye göre bu kitap, aslında müellifin *el-Münye ve'l-Emel fî Şerhi'l-Milel ve'n-Nihâl* adlı eserinin bir bölümüdür. Bu zikri geçen son kitap ise Ahmed b. Yahyâ b. el-Murtazâ'nın *Ğâyâtu'l-Efkâr ve Nihâyâtu'l-Enzâr el-Muhîta bi-Acâibi'l-Bahri'z- Zehhâr* adlı hayli hacimli bir kitabının ilk kısmıdır. Müellif bu eserde çeşitli isimler altındaki kitaplarını bir araya toplamış olup, bu kitapların tamamı son olarak ismini *el-Bahru'z-Zehhâr el-Câmiu li-Mezâhibi Ulemâ'i'l-Emsâr* olarak koyduğu oldukça hacimli eserinin bölümlerinin şerhidir.²

Eserle ilgili olarak şu açıklamalara da yer vermek faydalı olacaktır. Mustafa Öz, müellifin *el-Milel ve'n-Nihâl* (nşr. Albert Nasrî Nâdir, el-Ğalâ'id ile birlikte, Beyrut 1985) adlı eserini tanıtırken şöyle demektedir: "Müellifince el-Münye ve'l-Emel fî Şerhi'l-Milel ve'n-Nihâl adıyla genişletilmiş ve Muhammed Cevâd Meşkûr tarafından neşredilmiştir (Beyrut 1399/1979). Bu kitabın "Zikrû'l-Mu'tezile" adlı bölümünü Sir Thomas Walker Arnold aynı adla yayımlamıştır (Leipzig 1902). Mu'tezile âlimlerinin on iki tabaka halinde anlatıldığı esere Mu'tezile'nin adl ve tevhid görüşünü benimseyen İmâmiyye âlimleri, Abbâsî halifeleri, meşhur mutasavvıflarla fakih, şair, nahivci ve hadisçilere dair bir bölüm eklenmiş ve kitap *Tabakâtu'l-Mu'tezile* adıyla Susanna Diwald-Wilzer tarafından yayımlanmıştır (Beyrut 1380/1961).³

1. Tabakâtu'l-Mu'tezile Adlı Esere Genel Bir Bakış

1.1. Mezhebin İsimlendirilmesi Meselesi

Müellif Ahmed b. Yahyâ b. el-Murtazâ (ö. 840/1436), eserine Mu'tezile'nin isimlendirilmesi problemini ele alarak başlamaktadır. Mu'tezile'nin kendisini bu ismin yanı sıra; Allah'ın âdil ve hikmet sahibi⁴ olduğunu söylediklerinden dolayı Adliyye ve Allah'la beraber başka kadîm olmadığı fikrini savunduklarından dolayı da Muvahhide olarak isimlendirdiklerini söylemektedir. Müellif, Mu'tezile'nin bu ismi kullanırken şu iki âyeti delil olarak kullandıklarını ifâde etmektedir: "...Sizden de, Allah'ın dışında taptığımız şeylerden de uzaklaşıyor ve Rabbime yalvarıyorum."⁵ "...Ve onlardan güzellikle ayrıl."⁶ Ayrıca müellif, Mu'tezile ismini kullanmalarına onların şu hadislerle de delil getirdiklerini söylemektedir. Rivâyetlerden birisi şu şekildedir: "Kim şerden uzaklaşırsa kendisini hayrın içerisinde bulur." Hadis olarak zikredilen bu sözün herhangi bir senedi zikredilmediği gibi, onun sahih bir hadis olup olmadığını da

¹ Mustafa Öz, "İbnü'l-Murtazâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Nisan 2023). Ayrıca bkz., Ahmed b. Yahyâ b. el-Murtazâ, *Kitâbu Tabakâti'l-Mu'tezile*, nşr. Susanna Diwald-Wilzer (Beyrut: y.y., 1380/1961), nâşirin girişi.

² İbnu'l-Murtazâ, *Tabakâtu'l-Mu'tezile*, nâşirin girişi.

³ Öz, "İbnü'l-Murtazâ".

⁴ Ehl-i sünnet'in de Allah'ın adâlet ve hikmet sahibi olduğuna inandıkları kuşkusuzdur. Ancak burada Mu'tezile'nin bu hususu ön plana çıkarması, onların kader görüşleriyle ilgilidir. Konuyla ilgili olarak bkz., İsa Yüceer, *Mu'tezile Öncüleri ve Kelâmî Görüşleri* (Van: YÜÜ Üniversite Matbaası, 1995), 41.

⁵ Meryem 19/48.

⁶ Müzzemmil 73/10.

bilmemekteyiz.⁷ Ancak bizim için burada önemli olan husus, bazı kimseler tarafından hadis inkârcısı olduğu iddia edilen bir fırkanın, kendisini isimlendirmesinde hadis olduğunu söylediği bir rivâyete atıfta bulunmuş olmasıdır. Diğer rivâyet ise şu şekildedir: Süfyân es-Sevrî'nin İbnü'z-Zübeyr'den, onun da Câbir b. Abdillâh'dan rivâyet ettiğine göre Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “*Ümmetim yetmiş küsür fırkaya ayrılacaktır. Onların en temizini ve muttakîsi mu'tezile topluluğudur.*”⁸ Rivâyetin sıhhati bir yana burada dikkat çeken husus ise, rivâyetin tam bir isnad zinciri ile zikredilmesi ve isnadda yer alan kimselerin de ehl-i sünnet nazarında muteber şahsiyetler olmasıdır. Daha sonra müellif rivâyetin devâmında şöyle demektedir: "Sonra Süfyân (es-Sevrî) arkadaşlarına 'Kendinizi bu isimle (mu'tezile ismi ile) isimlendiriniz. Çünkü siz zulümden i'tizal ettiniz' dedi."⁹ Böylece müellif, onların zulümden uzak durmalarından dolayı bu adı almış olduklarını ihsas ettirir gibidir.

Müellif, bu fırkanın Mu'tezile diye adlandırılması meselesinde Vâsıl b. Atâ ile Amr b. Ubeyd'in el-Hasan el-Basrî'nin halkasından ayrılmasının sebep gösterildiğini, İbn Kuteybe'nin el-Maârif'inden naklen, zikretmektedir. Daha sonra müellif olayın detaylarını eş-Şehrîstânî'den yaptığı bir nakille aktarmaktadır.¹⁰ el-Hasan el-Basrî'nin arkadaşlarından olan Katâde'nin "Mu'tezile ne yapıyor?" demesini de Mu'tezile'nin bu adı almasına neden olarak zikreden müellif¹¹, diğer bir neden olarak da şu hâdiseyi zikretmektedir: "Amr b. Ubeyd'in fâsık'ın hükmü konusunda el-Hasan el-Basrî'ye muhâlefet edip Vâsıl'ın görüşüne rucû etmesinden dolayı bu isimle isimlendirilmişlerdir. Mücebbire ise Mu'tezile'nin bu mes'ele hakkında (fâsık konusunda) icmâ'ya muhâlefet ettiklerinden dolayı mu'tezile diye isimlendirildiklerini iddiâ etmektedir."¹²

1.2. Mezhebin Senedi

Mu'tezile'nin isimlendirilmesi mes'elesini bu şekilde verdikten sonra mezhebin senedi konusunu ele alan İbnü'l-Murtazâ, Mu'tezile mezhebinin senedinin Vâsıl ve Amr b. Ubeyd'e ulaşmasından dolayı ehl-i kıblenin en sahîh isnadı olduğunu söylemektedir. O, bu iddiâsına gerekçe olarak da Havâric, Râfıza, Haşeviyye, Mücebbire (Cebriye) vb. diğer fırkaların sonradan ortaya çıkmalarını ve ilk döneme (sahâbe asrına) kadar uzanan bir senedlerinin olmamasını ileri sürmüştür. Müellif bu fırkalardan Hâricîlerin Hz. Ali zamanında ortaya çıktıklarını ve Hz. Ali'nin onlarla bizzat tartışarak hatalarını ortaya koyduğunu ve bu inançta ısrar edenlerle savaştığını ifâde etmektedir. Râfızîler'in mezhebinin ise ilk asırdan sonra ortaya çıktığını, sahâbe'nin hiç birisinin Hz. Ali'nin imâmeti konusunda açık ve mütevâtir bir nass olduğunu söylemediği gibi on iki imam konusunda da görüş beyan etmediğini söylemektedir.¹³

Daha sonra müellif, Mu'tezile mezhebinin senedini şu şekilde vermektedir: Vâsıl ve Amr- Muhammed b. Ali b. Ebî Tâlib (ki Vâsıl'ı yetiştiren kişi budur) ve Onun oğlu Ebû Hâşim Abdullah b. Muhammed - Hz. Ali-Rasûlullah (s.a.s.)¹⁴

⁷ Adı geçen rivâyete Kütüb-i Sitte'nin yanı sıra Ahmed b. Hanbel ve Dârimî'nin *Müsned*'leri ile İmam Mâlik'in *Muvatta*'nı kapsayan *Concordance*'de ve yaklaşık yüz elli eserin fihrîsti konumundaki *Mevsûatu Etrâfi'l-Hadîsi'n-Nebeviyyi's-Şerîf*'de bulunmamıştır.

⁸ İbnü'l-Murtazâ, *Tabakâtu'l-Mu'tezile*, 2. Rivâyet bu haliyle Ehl-i sünnet hadis koleksiyonlarında yer almamaktadır. Ancak Hâkim'in *Müstedrek*'inde şöyle bir rivâyet zikredilmektedir: "*Ümmetim yetmiş küsür fırkaya ayrılacaktır Onların (günah bakımından) en büyüğü (en günahkâr olanı) (dîni) işleri kendi görüşleriyle kıyas eden (kıyasla hüküm veren) böylece de helâli haram, haramı da helâl yapanlardır.*" Hâkim, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1990), I. Basım, IV/477. Hâkim bu rivâyetin sonunda 'Bu, Buhârî ve Müslim'in şartına göre sahîh bir hadistir, ancak onlar tahrîc etmemişlerdir' demektedir. Ancak bu rivâyet, rey ehlinin aleyhine uydurulmuş bir söz intibahını uyandırmaktadır. Bununla beraber ümmetin yetmiş üç fırkaya ayrılacağına dair birçok rivâyet vardır. Bunlar için bkz., Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Dâru lhyâit-Turâsî'l-Arabî, trs.), "İman", 18; Ebû Dâvud Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvud*, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd (Beyrut: Dâru lhyâi's-Sünneti'n-Nebeviyye, trs.), "Sünne", 1; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mace el-Kazvîni, nşr. Muhammed Fuad Abdülbâkî (Beyrut: Dâru lhyâit-Turâsî'l-Arabî, 1390/1975), "Fiten", 17; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), "Siyer", 75; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), 2/332, 3/145. (Konuyla ilgili rivâyetlerin değerlendirilmesi ve konu hakkında geniş bilgi için bkz., Mevlüt Özler, *İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı* (İstanbul: Nûn Yayınları, 1996), 21-41.

⁹ İbnü'l-Murtazâ, *Tabakâtu'l-Mu'tezile*, 2.

¹⁰ İbnü'l-Murtazâ, *Tabakâtu'l-Mu'tezile*, 3.

¹¹ İbnü'l-Murtazâ, *Tabakâtu'l-Mu'tezile*, 4.

¹² İbnü'l-Murtazâ, *Tabakâtu'l-Mu'tezile*, 5.

¹³ İbnü'l-Murtazâ, *Tabakâtu'l-Mu'tezile*, 5.

¹⁴ İbnü'l-Murtazâ, *Tabakâtu'l-Mu'tezile*, 7.

1.3. Mezhebin İcmâ Ettiği Konular

Mezhebin senedi meselesini bu şekilde kapatan müellif, Mu'tezile'nin üzerinde icmâ ettiği konulara geçmektedir. Mu'tezile'nin icmâ ettiği konular arasında saydığı ashâbı sevme hususu önemlidir. Çünkü ehl-i sünnet tarafından bid'at fırkaları arasında sayılan diğer fırkaların hemen tamamında ashâbın bir kısmından teberrî etme ve onlara düşmanlık besleme fikri mevcuttur. Ancak biz bu durumu Mu'tezile'nin de bid'at fırkalarından sayılmasına rağmen onlarda görememekteyiz. Bu önemli bir ayrıntı olsa gerektir. Bununla beraber müellif, Mu'tezile'nin Hz. Osman'ın ortaya koyduğu bazı uygulamalardan sonraki durumu hakkında (son altı yılı kastedilse gerek) ihtilaf ettiklerini, fakat yine de çoğunluğun O'nun da sevilmesi gerektiği fikrinde olduklarını ifâde etmektedir. Bunun yanında müellif, yine çoğunluğun Muâviye ve Amr b. el-As'dan teberrî ettiklerini söylemektedir.

1.4. Mezhebin Tabakaları

Bu bilgilerden sonra müellif, Mu'tezile mezhebinin tabakalarını ele almakta ve tamamını saymanın zorluğundan dolayı sadece kendi asırlarında meşhur olanlarını sıralayacağını ifâde etmektedir. İlk tabakada yer alanları sıralamaya Hulefâ-i Râşidîn'i zikrederek başlayan müellif, birinci sırada Hz. Ali'yi saymaktadır. Arkasından da Abdullah b. el-Abbâs'ı, Abdullah b. Mes'ûd'u, Abdullah. Ömer'i, Ebu'd-Derdâ'yı, Ebû Zerr el-Ğifârî'yi ve Ubâde b. es-Sâmit'i bu birinci tabakaya dahil etmektedir. Müellif, adı geçen zatları Mu'tezile'nin birinci tabakasında saymasına gerekçe olarak, hemen hepsiyle alakalı onların cebri nefyettiklerini varsaydığı birtakım hâdiseler ve diyaloglar anlatmaktadır.¹⁵

Müellif Ahmed b. Yahyâ b. el-Murtazâ, "Hasan'dan rivâyet edildiğine göre" diyerek şöyle bir rivâyete yer vermektedir: "İran'lı bir adam gelerek Rasûlullah'a (s.a.s.) şöyle dedi: 'Annelerini, kız kardeşlerini ve kızlarını nikahlayan kimseler için ne dersiniz? Onlara 'Niçin böyle yapıyorsunuz?' dendiğinde, onlar: '(Bu) Allah'ın kazası ve kaderidir' demektelerler." Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: '(Ne yazık ki) benim ümmetim içerisinde de (bazı şeyleri yaptıktan sonra) böyle diyen (yani yaptığımız bu şeyler Allah'ın kaza ve kaderiyledir diyen) bir topluluk olacaktır.' Sonra Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: 'İşte onlar (da) benim ümmetimin mecûsileridir.'¹⁶

Buna benzer rivâyetler ehl-i sünnet hadis koleksiyonlarında bol miktarda yer almaktadır. Fakat burada karşımıza ilginç bir durum çıkmaktadır. Müellifin zikrettiği bu rivâyetin bağlamını düşündüğümüzde, onun bu rivâyeti, kulların işledikleri fiillerde hür olmadıklarını savunan Cebriye mantalitesine sahip kimseler aleyhine kullandığını görmekteyiz. Ancak ehl-i sünnet kaynaklarındaki benzer rivâyetler ise Kaderiyye (Mu'tezile) aleyhine delil olarak kullanılmaktadır. Bu konuyla ilgili olarak Kalkaşandî şöyle demektedir: "Ehl-i bid'at mezheplerinden Kaderiyye 'önceden belirlenmiş bir kader yoktur' diyenlerin mezhebidir. Ancak onlar Hz. Peygamber'in "Kaderiyye bu ümmetin mecûsileridir." hadisini işittiklerinde hadiste geçen kaderiyye ismini önceden bir kaderin olduğunu savunanlara verilen bir isimdir diye te'vil ederek hadisin kapsamına girmediklerini savunmuşlardır. Daha sonra Vâsıl b. Atâ vesilesiyle kendilerine Mu'tezile denilmesi yaygınlık kazanmıştır. Halbuki onlar kendilerini ehlü'l-adl diye isimlendiriyorlardı."¹⁷

Müellif, Mu'tezile'nin ikinci tabakasında şu isimleri saymaktadır: Hz. Hasan ve Hüseyin, Muhammed b. el-Hanefiyye, Saîd b.el- Müseyyeb, Tâvûs el-Yemânî, Ebu'l-Esved ed-Düelî Alkame, Esved, Şüreyh.¹⁸ Üçüncü tabaka içerisinde saydığı isimler arasında ise Muhammed b. Sîrin, el-Hasan el-Basrî gibi zatlar vardır. Bu tabakadaki kişiler arasında en fazla el-Hasan el-Basrî'ye yer vermiştir.¹⁹

¹⁵ İbnu'l-Murtazâ, *Tabakâtu'l-Mu'tezile*, 9-15.

¹⁶ İbnu'l-Murtazâ, *Tabakâtu'l-Mu'tezile*, 14.

¹⁷ Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Kalkaşandî, Kalkaşandî, Ahmed b. Ali; *Subhu'l-A'sâ fî Sinâati'l-İnşâ* (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, t.y.), 13/255.

¹⁸ İbnu'l-Murtazâ, *Tabakâtu'l-Mu'tezile*, 15-16.

¹⁹ İbnu'l-Murtazâ, *Tabakâtu'l-Mu'tezile*, 17-24.

Müellif, Vâsıl b. el-Atâ'yı dördüncü tabaka arasında saymış ve onunla ilgili olarak İbn Yezdâz'ın Hz. Ali'ye varan bir senedle şöyle bir hadis rivâyet ettiğini belirtmiştir: (Guyâ) Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "Ümmetim içerisinde Vâsıl b. el-Atâ denen bir adam çıkar ki, o hak ile bâtil arasını ayırır."²⁰ Mu'tezilî bir âlimin eserinde böyle bir rivâyete rastlamak gerçekten oldukça ilginçtir. Bu rivâyette geçen ifâdelerin Rasûlullah'ın (s.a.s.) sözleri olamayacağı hususunda hiçbir kuşku duymuyoruz. Rivâyetin Mu'tezile muhitlerinde ne kadar revaçta olduğunu bilemiyoruz ama, öyle görünüyor ki, ehl-i sünnet ve Şia çevrelerinde yaygın olan bir furyaya, yani herhangi bir şahsı yüceltmek veya aşağılamak istediklerinde, bu işi Rasûlullah'ın (s.a.s.) ağzından yaptırma furyasına Mu'tezile de bir nebze olsun katılmış görünmektedir.

Yine müellif dördüncü tabaka içerisinde saydığı Amr b. Ubeyd'le ilgili olarak Yahyâ b. Maîn'in şöyle dediğini nakletmektedir: "Süfyân b. Uyeyne bana İbn Ebî Nuceyh'in şöyle dediğini rivâyet etti: 'Amr b. Ubeyd'den daha âlim birisini görmedim.' O, Mücâhid ve diğerlerini görmüştü."²¹ Müellifin burada kendisinden nakilde bulunduğu Yahyâ b. Maîn önde gelen muhaddislerdendir. Ayrıca Mekhûl ve Katâde'yi de bu tabaka arasında saymaktadır. Müellif, Mu'tezile'nin altıncı tabakası arasında saydığı Ebû Mes'ûd Abdurrahman el-Askerî'yi kelâm ve hadiste önde gelen bir âlim olarak zikretmektedir.²²

Mu'tezile'ye karşı yöneltilen tenkidlerden birisi de onların dindar olmadıkları ve dînî değerlere karşı saygısızca davrandıkları şeklindeki bir iddiâdır. Ancak bu eserde müellif, Mu'tezile mensuplarının son derece dindar kimseler olduklarına ilişkin birtakım misaller vermektedir. Mesela müellif yedinci tabakada saydığı İsbâ b. Subeyh'e 'Mu'tezile'nin râhibi (çok dindar anlamında)' dediğini belirtmektedir.²³

Müellif Ahmed b. Yahyâ b. el-Murtazâ, Mu'tezile'nin yedinci tabakası arasında saydığı, Ebu'l-Huzeyl'in arkadaşlarından ve çağında Mu'tezile'nin reisi konumunda olduğunu belirttiği Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Abdillâh b. İshâk eş-Şahhâm hakkında bilgi verirken şöyle bir rivâyet aktarmaktadır: "Ebu'l-Hasen şöyle dedi: 'Ebû Ali'ye (el-Cübbâî) kabir azâbı hakkında soru sorduğumda şöyle dedi: Ben de bu hususu eş-Şahhâm'a sorduğumda şöyle dedi: Bizden kabir azâbını inkâr eden hiç kimse yoktur."²⁴ Bu bilgi önemlidir. Zira ehl-i sünnet çevrelerinde Mu'tezile'nin kabir azabını reddettiği şeklinde yaygın bir kanı vardır. Müellif, yine yedinci tabaka arasında saydığı Ebû Saîd Ahmed b. el-Esedî hakkında bilgi verirken, onun fikhın yanı sıra hadis ve isnadları konusunda insanların en hâfızı olduğunu ve Şerhu'l-hadîs isminde bir eserinin olduğunu söylemektedir.²⁵

İbnu'l-Murtazâ, sekizinci tabaka arasında saydığı Ebû Ali Muhammed b. Abdi'l-Vehhâb el-Cübbâî hakkında bilgi verirken onun hadislerle bakış açısını yansıtan şöyle bir diyalogu nakletmektedir: "el-Berkânî Ebû Ali'ye şöyle bir soru yöneltir: Ebu'z-Zinâd'ın el-A'rac'tan, onun Ebû Hureyre'den onun da Rasûlullah'dan (s.a.s.) rivâyet ettiği "Kadın, halası ve teyzesi üzerine nikahlanamaz."²⁶ hadisi hakkında ne dersin? Ebû Ali el-Cübbâî: 'Bu hadis sahihtir' deyince, el-Berkânî aynı bu isnadla nakledilen 'Âdem'in delili, Mûsâ'ya galebe çaldı' hadisi hakkında ne dersin, dediğinde, el-Cübbâî 'bu haber bâtil (asılsız)dır' der. Bunun üzerine el-Berkânî şöyle der: 'Aynı isnadla rivâyet edilen iki hadisten birisini sahih kabul ederken diğerini batıl kabul ediyorsun (Bu nasıl iştir?)' Ebû Ali el-Cübbâî şöyle cevap verir: 'Çünkü Kur'an, Müslümanların icmâ ve akıl delili, onun (yani ikinci hadisin) bâtil olduğuna delâlet ediyor.' el-Berkânî 'bu nasıl oluyor?' dediğinde, el-Cübbâî şöyle der: "Hadis'te şu şekilde geçmiyor mu? Mûsâ, cennette Âdem ile karşılaştığında ona şöyle dedi: 'Ey Âdem! Sen beşeriyetin babasisin. Allah seni kendi eliyle yaratmışken, seni cennetine koymuş ve melekleri sana secde ettirmişken neden Allah'a âsî oldun?' Bunun üzerine Âdem şöyle dedi: 'Ey Mûsâ! Sence

²⁰ İbnu'l-Murtazâ, *Tabakâtu'l-Mu'tezile*, 29.

²¹ İbnu'l-Murtazâ, *Tabakâtu'l-Mu'tezile*, 36.

²² İbnu'l-Murtazâ, *Tabakâtu'l-Mu'tezile*, 58.

²³ İbnu'l-Murtazâ, *Tabakâtu'l-Mu'tezile*, 71.

²⁴ İbnu'l-Murtazâ, *Tabakâtu'l-Mu'tezile*, 72. Bilindiği gibi kabir azabı konusunda Kur'an'da herhangi bir bilgi yoktur. Kabir azabının hak olduğu Ehl-i sünnet kelâmcıları tarafından hadislerden istidlâl edilmek sûretiyle ortaya konmuş bir mes'eledir. Buradan biz şöyle bir neticeye varabiliriz. En azından eş-Şahhâm ve etrafındaki bir kısım mu'tezile mensubu insan, hadislerden istinbat edilmiş bir mes'eleyi kabul etmektedirler.

²⁵ İbnu'l-Murtazâ, *Tabakâtu'l-Mu'tezile*, 79.

²⁶ Bu ve benzeri hadisler için bkz., Buhârî, "Nikah", 27; Müslim, "Nikah", 33-40; Ebû Dâvud, "Nikah", 12; Tirmizî, "Nikah", 31; Nesâî, "Nikah", 47-49; İbn Mâce, "Nikah", 31; Dârimî, "Nikah", 8; Malik b. Enes, *Muvatta'*, "Nikah", 20, 21; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/78, 217, 372, 2/179, 189, 207, 229, 255, 294, 401, 423, 426, 432, 452, 462, 465, 474, 489, 508, 516, 517, 529, 532, 3/67, 338, 382.

bu masiyeti ben mi işledim, yoksa ben yaratılmadan bin yıl önce bunu Allah benim üzerime yazdı mı?' Mûsâ 'Bilakis bu (masiyet) senin üzerine yazılmış idi.' deyince, Âdem şöyle dedi: 'Öyle ise benim üzerime yazılmış olan bir şeyden dolayı beni nasıl kınayabiliyorsun?' Böylece Âdem'in delili Mûsâ'ya galebe çaldı."²⁷ el-Cübbâî, el-Berkânî'ye 'hadis bu şekilde değil mi?' dediğinde, o 'evet' der. Bunun üzerine el-Cübbâî şöyle der: 'Öyle ise Âdem için mâzeret sayılan bir şey, onun zürriyetinden gelen her kâfir ve âsî için de mâzeret sayılmaz mı? Ve bu onları kınayanlar aleyhine susturucu bir delil olmaz mı?' Bunun üzerine el-Berkânî sustu."²⁸

Yine sekizinci tabaka arasında saydığı Ebû Mucâlid Ahmed b. el-Hasen el-Bağdâdî'nin yüz bin hadisi ezbere bildiğini nakletmektedir.²⁹ Benzer şekilde bu tabaka arasında saydığı Ebu'l-Huseyn el-Hayyât'ı geniş hadis bilgisi olan bir zat olarak tanıtmaktadır.³⁰ Dokuzuncu tabaka arasında saydığı Ebu'l-Hasen el-İsfendiyânî'nin kelâm, tefsir ve hadis sahalarında eserler verdiğini zikretmektedir.³¹ Müellif, on ikinci tabaka arasında saydığı es-Semmân Ebû Saîd'i kelâm, fıkıh ve hadis ilimlerinde asrının tek âlimi olarak tanıtmaktadır.³²

Müellif, mu'tezilî olduklarını iddia ettiği halîfeler, zâhidler, fakihler, dilciler ve şâirlerden isimler zikretmektedir. Müellif Ahmed b. Yahyâ b. el-Murtazâ, fukahâ'dan mu'tezilî olarak tanıttığı kimseler arasında saydığı Muhammed b. Şucâ' hakkında bilgi verirken, onun Ebû Hanîfe'nin fikhını tertip ettiğini ve hadislerle sağlaştırdığını haber vermektedir.³³ Yine bu kimseler arasında saydığı Ebû Sehl Muhammed b. Abdillâh ez-Zeccâcî'yi tanıtırken, onun Ebu'l-Hasen el-Kerhî'nin öğrencisi olduğunu, hadis hâfızı olduğunu ve yanında zikredilen her hadisin isnadını ve tarihlerini zikrettiğini ifâde etmektedir.³⁴

Müellif, eserinin sonunda açtığı fasılda "Mu'tezilenin tabakalarını zikrettikten sonra, hadis âlimlerinden mu'tezilî düşüncede olanları da zikretmek gibi ilginç bir düşünce aklımıza geldi" diyerek adâlet ve tevhid görüşünde olduklarını söylediği hadis âlimlerini sıralamakta ve bunları da Medîne'liler, Mekke'liler şeklinde yaşadıkları şehirlere göre sıralamakta ve eserini bu şekilde tamamlamaktadır.³⁵

Sonuç

Herhangi bir fırkanın bir konu hakkındaki görüşlerini ortaya koyarken objektif olabilmek için, o fırkaya mensup olan âlimlerin eserlerine mürâaat etmenin kaçınılmaz olduğu bir gerçektir. İşte biz buradan hareketle *Tabakâtu'l-Mu'tezile* adlı eserle sınırlı kalarak Mu'tezile'nin hadislerle karşı olan tavrı hakkında bazı ipuçları yakalamaya çalıştık. Görüldüğü üzere Mu'tezile hadise karşı tamamen kayıtsız kalan veya onu inkâr ve reddeden bir fırka değildir. Onlar da bazı fikirlerini savunmak için hadis kullanmaktadırlar. Ancak burada söylenmesi gerekenlerden birisi de şudur. Müellifin de eserinde tarafsız bir biçimde meseleleri yansıttığına tam olarak güvenemeyiz. Fakat diğer mâlumatları da bir araya getirerek bir neticeye varmak daha sağlıklı bir tavır gibi görünmektedir. Bizim bu eseri tanıtmaya bağlamında vardığımız neticeler, ilgili konudaki son hükümler olmayıp bu yorumların sıhhat derecesi bizim idrakimizin vüsati ile sınırlıdır. Konu, çok daha geniş araştırmalara ihtiyaç hissettirecek kadar önemli ve giriftir. Ancak son olarak şu hususu açık bir şekilde söylemememiz gerekir ki; Mu'tezile'nin bütünüyle 'hadis ve sünnet münkiri' sapık bir fırka olarak takdîm edilmesi, ilmî bir yanılğı olmanın ötesinde, İslâm'ı bir takım aklî delillerle muhaliflerine karşı savunmuş olan insanları toptan itham etmek ve kul hakkına tecâvüz etmektir diye düşünüyoruz. Nitekim Mu'tezilî'nin hadis ve sünnete bakışı konusunda yapılan bir çalışmada Mu'tezile'nin sünnet veya hadisi inkâr ettiği iddiasının gerçeği yansıtmadığı; rivayetleri değerlendirirken bazı noktalarda farklı bir tutum benimsemiş olmakla birlikte, sünnetin delil oluşu konusunda sünnî mezheplerden farklı bir tarafının

²⁷ Hadisin lafızlarındaki ufak değişiklerle rivâyeti için bkz., Buhârî, "Tevhîd", 38; Müslim, "Kader", 13-15.

²⁸ İbnu'l-Murtazâ, *Tabakâtu'l-Mu'tezile*, 81.

²⁹ İbnu'l-Murtazâ, *Tabakâtu'l-Mu'tezile*, 85.

³⁰ İbnu'l-Murtazâ, *Tabakâtu'l-Mu'tezile*, 85.

³¹ İbnu'l-Murtazâ, *Tabakâtu'l-Mu'tezile*, 99.

³² İbnu'l-Murtazâ, *Tabakâtu'l-Mu'tezile*, 119.

³³ İbnu'l-Murtazâ, *Tabakâtu'l-Mu'tezile*, 129.

³⁴ İbnu'l-Murtazâ, *Tabakâtu'l-Mu'tezile*, 130.

³⁵ İbnu'l-Murtazâ, *Tabakâtu'l-Mu'tezile*, 133-139.

olmadığı sonucuna varılmıştır. Söz konusu çalışmanın yazarının tespitine göre, Mu'tezile'nin hadis ve sünneti inkâr ettiği iddiası, daha çok çağımızda yapılan bazı inceleme ve araştırmalarda öne sürülmektedir. Bu ithamın açık bir şekilde yer aldığı en eski kaynak olarak, hicrî 558 yılında Yemen'de vefât etmiş olan Şâfiî âlimi Yahyâ b. Ebî'l-Hayr el-Umrânî'ye ait olan *el-İntisâr fi'r-Red ale'l-Mu'tezileti'l-Kaderiyyeti'l-Eşrâr* adlı eseri tespit edilmiştir. Hansu, klasik kaynaklarda Mu'tezile'nin sünnete aykırı davrandığına, hadis konusunda bilgisiz olduğuna dair ithamlar bulunmakla birlikte, sünneti inkâr ettiği şeklinde bir bilgiye rastlanmadığını da açıkça ifade etmektedir.

Beyanname

- 1. Finans/Teşvik:** Yazar, çalışmada herhangi bir finans/teşvik kullanılmadığını beyan etmektedirler.
- 2. Çıkar Çatışması:** Yazar, çalışmada herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedirler.
- 3. Etik Beyan:** Yazar bu makalede araştırma ve yayın etiğine uyulduğunu beyan etmektedirler. Bu araştırma için Etik Kurul İzni gerekmemektedir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman. *Sünenü'd-Dârimî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Hansu, Hüseyin. *Mutezile ve Hadis*. Ankara: Kitâbiyât Yayınları, I. Basım, 2004.
- Kalkaşendî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *Subhu'l-Aşâ fi Sınâati'l-İnşâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Kazvînî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce. *Sünenü İbn Mâce*. nşr. Muhammed Fuad Abdalbâkî. Beyrut: Dâru İhyâit-Turâsi'l-Arabî, 1390/1975.
- Mâlik b. Enes. *el-Muvatta'*. nşr. Muhammed Fuad Abdalbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Murtazâ, Ahmed b. Yahyâ b. el-. *Kitâbu Tabakâti'l-Mu'tezile*. nşr. Susanna Diwald-Wilzer. Beyrut: b.y., 1380/1961.
- Öz, Mustafa. "İbnü'l-Murtazâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Nisan 2023).
- Özler, Mevlüt. *İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*. İstanbul: Nûn Yayınları, 1996.
- Sicistânî, Ebû Dâvud Süleyman b. Eş'as. *Sünenü Ebî Dâvud*. nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd. Beyrut: Dâru İhyâis'-Sünneti'n-Nebeviyye, ts.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Dâru İhyâit-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Yüceer, İsa. *Mu'tezile Öncüleri ve Kelâmî Görüşleri*. Van: YYÜ Üniversite Matbaası, 1995.